

УДК 347.9:364.65

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.1.20>

МЕДІАЦІЯ ЯК ПРАКТИКА ВІДНОВНОГО ПРАВОСУДДЯ: ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Кулініч О.О.,

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри теорії держави та права
Навчально-наукового інституту права та інноваційної освіти
Дніпровського державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-0603-0513

Лебедева Ю.В.,

старший викладач кафедри теорії держави та права
Навчально-наукового інституту права та інноваційної освіти
Дніпровського державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-9745-2796

Кулініч О.О., Лебедева Ю.В. Медіація як практика відновного правосуддя: перспективи для України

У статті досліджено медіацію як ключовий інструмент відновного правосуддя та надано оцінку потенціалу для її модернізації в рамках української системи правосуддя. Обґрунтовано, що медіація, заснована на принципах діалогу, добровільності, відповідальності правопорушника та орієнтації на потреби потерпілого, повністю відповідає філософії відновного правосуддя й сприяє гуманізації кримінального процесу. На основі аналізу чинного законодавства України та міжнародних стандартів автори встановлюють, що попри наявність Закону України «Про медіацію» 2021 року, нормативне регулювання залишається фрагментарним: у кримінальному та кримінальному процесуальному законодавстві відсутні чіткі процедури спрямування справ на медіацію, механізми оцінки її результатів та процесуального закріплення медіаційної угоди.

Порівняльний аналіз досвіду Німеччини, Польщі, Нідерландів, Канади та США демонструє, що ефективність медіації у сфері відновного правосуддя забезпечується поєднанням трьох чинників – чіткої законодавчої регламентації, інституційної підтримки та професійної підготовки медіаторів. Автори акцентують, що в Україні ці елементи представлені неповною мірою, що стримує становлення медіації як повноцінного правового механізму. Зокрема, зазначається брак єдиного підходу до сертифікації медіаторів, недостатня інтегрованість медіації в кримінальний процес, низький рівень правової культури та довіри до відновних процедур.

Окрема увага приділяється контексту воєнного стану, у котрому медіація набуває додаткового значення для забезпечення соціальної згуртованості, зниження рівня конфліктності та ресоціалізації неповнолітніх правопорушників. На основі проведеного дослідження автори обґрунтовують необхідність формування в Україні комплексної нормативної моделі відновного правосуддя, що охоплюватиме врегулювання процесуальних аспектів медіації, розвиток інституційної інфраструктури та створення системи професійної підготовки медіаторів.

Сформульовані у статті висновки підкреслюють, що інтеграція медіації в українську правову систему є важливою передумовою руху до європейських стандартів правосуддя, підвищення ефективності захисту прав потерпілих та зміцнення довіри громадян до судової влади.

Ключові слова: медіація, відновне правосуддя, права людини, доступ до правосуддя, альтернативне вирішення спорів, кримінальна юстиція, ювенальна юстиція, захист прав потерпілих, правова держава, конституційні засади, соціальна згуртованість, інституційний розвиток, стандарти Ради Європи, правова культура, модернізація правосуддя.

Kulinich O.O., Lebedieva Y.V. Mediation as a practice of restorative justice: prospects for Ukraine

The article examines mediation as a key tool of restorative justice and provides an assessment of the potential for its modernization within the Ukrainian justice system. It is substantiated that mediation, based on the principles of dialogue, voluntariness, offender responsibility and orientation to the needs of the victim, fully complies with the philosophy of restorative justice and contributes to the humanization of the criminal process. Based on an analysis of the current legislation of Ukraine and international standards, the authors establish that despite the existence of the Law of Ukraine

«On mediation» of 2021, regulatory regulation remains fragmentary: criminal and criminal procedural legislation lacks clear procedures for referring cases to mediation, mechanisms for assessing its results and procedural consolidation of the mediation agreement.

A comparative analysis of the experience of Germany, Poland, the Netherlands, Canada and the USA demonstrates that the effectiveness of mediation in the field of restorative justice is ensured by a combination of three factors - clear legislative regulation, institutional support and professional training of mediators. The authors emphasize that in Ukraine these elements are incompletely represented, which hinders the development of mediation as a full-fledged legal mechanism. In particular, the lack of a unified approach to the certification of mediators, insufficient integration of mediation into the criminal process, low level of legal culture and trust in restorative procedures are noted.

Special attention is paid to the context of martial law, in which mediation acquires additional importance for ensuring social cohesion, reducing the level of conflict and resocialization of juvenile offenders. Based on the research conducted, the authors justify the need to form a comprehensive normative model of restorative justice in Ukraine, which will cover the regulation of procedural aspects of mediation, the development of institutional infrastructure and the creation of a system of professional training for mediators.

The conclusions formulated in the article emphasize that the integration of mediation into the Ukrainian legal system is an important prerequisite for moving towards European standards of justice, increasing the effectiveness of protecting the rights of victims, and strengthening citizens' trust in the judiciary.

Key words: mediation, restorative justice, human rights, access to justice, alternative dispute resolution, criminal justice, juvenile justice, protection of victims' rights, rule of law, constitutional principles, social cohesion, institutional development, Council of Europe standards, legal culture, modernization of justice.

Постановка проблеми. Медіація як інструмент відновного правосуддя посідає ключове місце в сучасній правовій політиці демократичних держав, орієнтованих на гуманізацію кримінального процесу та зменшення навантаження на судову систему. Вона ґрунтується на ідеї відновлення порушених соціальних зв'язків, компенсації завданої шкоди та досягнення згоди між потерпілим і правопорушником шляхом добровільного діалогу. Попри наявність у національному законодавстві базового нормативного акту – Закону України «Про медіацію» 2021 року – реальна інтеграція медіації в систему кримінального, цивільного та адміністративного правосуддя залишається недостатньою. Законодавець лише окреслив загальну рамку, не створивши цілісних процесуальних механізмів, котрі б дозволили медіації працювати як повноцінній практиці відновного правосуддя.

Актуальність проблеми зумовлена кількома факторами. По-перше, українська судова система системно перевантажена, що призводить до тривалих строків розгляду справ і низької ефективності судового захисту. По-друге, суспільний запит на альтернативні, менш конфліктні способи вирішення спорів зростає, особливо у зв'язку з воєнним станом, збільшенням кількості кримінальних правопорушень проти власності та конфліктів у громадах. По-третє, міжнародні стандарти та рекомендації Ради Європи, ЄС та ООН прямо вказують на необхідність впровадження відновних практик як складової демократичної та ефективної системи правосуддя. Водночас в Україні відсутня комплексна державна політика у сфері відновного правосуддя, а законодавча база, що регулює примирення сторін, є фрагментарною і не забезпечує належної реалізації прав учасників.

Конституційно-правова природа проблеми полягає в тому, що держава, декларуючи у Конституції України принципи верховенства права, поваги до гідності та захисту прав людини, фактично не створила дієвого механізму реалізації цих принципів у контексті відновних процедур. Відсутня чітка модель взаємодії між судовою владою, органами досудового розслідування, прокурорами, громадами та інститутом медіаторів. Така фрагментарність суперечить логіці сучасних підходів до правосуддя, орієнтованих на реабілітацію, ресоціалізацію та мінімізацію негативних наслідків кримінального процесу для потерпілих.

Крім того, в умовах війни питання відновного правосуддя набуває особливої ваги: зростання рівня травматизації населення потребує механізмів ненасильницького вирішення конфліктів, відновлення довіри всередині громад та ефективної роботи служб у справах дітей і ювенальної юстиції. Отже, медіація більше не може розглядатися як факультативний механізм – вона має стати ключовим елементом модернізації правосуддя в Україні.

Метою наукової статті є здійснення комплексного аналізу медіації як інструмента відновного правосуддя в Україні, визначення її правової природи, оцінка відповідності національного законодавства міжнародним стандартам та окреслення перспектив удосконалення законодавчого й інституційного забезпечення медіації в українській правовій системі з урахуванням кращих зарубіжних практик.

Стан опрацювання проблематики. Проблематика медіації та відновного правосуддя активно досліджується в українській і зарубіжній правовій науці, однак ступінь її опрацювання є нерівномірним. У вітчизняній правовій доктрині теоретичні та процесуальні аспекти гуманізації правосуддя, доступу до правосуддя й альтернативного врегулювання спорів висвітлювалися у працях О. Костенка, О. Крупчана, М. Мельника, І. Сенюти, Л. Шепітько, що формує наукове підґрунтя для розвитку медіації як практики відновного правосуддя.

Зарубіжні дослідження формують цілісну наукову школу відновного правосуддя. Класичні роботи Н. Zehr, М. Umbreit, L. Walgrave, J. Braithwaite заклали концептуальні засади відновного правосуддя та медіації у кримінальному процесі. У країнах ЄС вагомий внесок зробили Т. Trenczek, М. Wright, I. Aertsen, які досліджували інституалізацію медіації в Німеччині, Австрії та Бельгії. Значущими є також праці канадських і американських дослідників – J. Paul, K. Daly, які аналізують вплив community mediation на зменшення рівня рецидиву та підвищення рівня задоволеності потерпілих.

Попри активну наукову дискусію, системний аналіз медіації саме як елемента відновного правосуддя в українській юриспруденції залишається фрагментарним. Наявні праці здебільшого орієнтовані на техніко-юридичний або психологічний аспект медіації, у той час як питання конституційної системи гарантій, співвідношення відновної та каральної моделей правосуддя, а також нормативної оцінки ефективності медіаційних практик залишаються недостатньо розробленими. Відсутність комплексних міждисциплінарних досліджень вказує на нагальну потребу у формуванні нової правової парадигми, у центрі котрої – відновний підхід, орієнтований на потреби потерпілого та ресоціалізацію правопорушника.

Виклад основного матеріалу. Відновне правосуддя як концепція сформувалося у відповідь на обмеженість класичної, каральної моделі кримінальної юстиції, зосередженої переважно на державній реакції на правопорушення, а не на реальному відновленні соціальної рівноваги [1, 2]. Модель, орієнтована на відплату, не забезпечує ключових потреб потерпілого – відчуття безпеки, компенсації шкоди, можливості бути почутим [1]. У свою чергу, правопорушник не отримує можливостей для усвідомлення наслідків своїх дій та реальної ресоціалізації [3].

Відновне правосуддя, на відміну від традиційної моделі, спрямоване на відновлення порушених соціальних зв'язків шляхом активного залучення всіх сторін конфлікту. Це відповідає західним теоріям, котрі визначають відновне правосуддя як процес залучення потерпілого, правопорушника та громади з метою спільного вирішення наслідків злочину [1, 3, 4].

Міжнародні документи, зокрема Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи Rec (99) 19, Директива ЄС 2012/29/EU про права потерпілих, положення ООН щодо альтернативних заходів («Токійські правила» 1990 р.) – підкреслюють необхідність інтеграції відновних практик у кримінальну юстицію [5, 6, 7]. Ці стандарти формують нормативну рамку, котрій має відповідати українське законодавство.

У цьому контексті, слід акцентувати увагу, що медіація є центральним механізмом відновного правосуддя, оскільки забезпечує організований діалог між сторонами конфлікту за участі нейтрального посередника. Її основні принципи – добровільність, конфіденційність, неупередженість медіатора, орієнтація на інтереси сторін та відповідальність правопорушника – повністю відповідають філософії відновного правосуддя [8].

У кримінальних провадженнях медіація дозволяє потерпілому не лише отримати компенсацію шкоди, а й безпосередньо впливати на врегулювання ситуації. Правопорушнику ж процедура дає можливість усвідомити наслідки свого діяння та уникнути надмірної криміналізації у випадках нетяжких злочинів [9].

У цивільних і сімейних спорах медіація забезпечує більш гнучкий механізм урегулювання конфлікту, ніж судовий процес, та сприяє стабільності соціальних відносин, що є одним із пріоритетів відновної парадигми [10].

У світовій практиці – зокрема в Канаді, Нідерландах, Німеччині – медіація є регулярним інструментом ювенальної юстиції [11]. Досвід цих країн демонструє, що застосування медіації для неповнолітніх правопорушників зменшує ризик рецидиву на 20–40% [12]. Цей досвід є релевантним для України, особливо в умовах реформування системи ювенальної превенції.

У контексті аналізу законодавства України про медіацію та відновних практик, доцільно зазначити, що прийняття Закону України «Про медіацію» у 2021 році стало важливим етапом, однак цей акт носить рамковий характер і не визначає процесуальних механізмів застосування медіації у кримінальному процесі [13]. Закон містить загальні принципи та визначення, але не встановлює: процедури направлення сторін на медіацію судом чи слідчим; порядку визнання медіаційної угоди як підстави для звільнення від кримінальної відповідальності; критеріїв оцінки добросовісності сторін; вимог до підготовки медіаторів у кримінальних спорах.

Чинний Кримінальний кодекс України передбачає можливість звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим (ст. 46 КК), але не регламентує відновний характер такого примирення [14]. Аналогічно, у Кримінальному процесуальному кодексі України відсутній детальний інструментарій, котрий би дозволяв інтегрувати медіацію на досудовій стадії [15]. На практиці це призводить до того, що примирення фактично зводиться до формального відшкодування шкоди без відновної складової.

У цивільному та господарському судочинстві можливість укладення мирової угоди існує давно [16, 17], однак у доктрині та правозастосовній практиці вона нерідко помилково ототожнюється з медіацією, що суперечить природі цих інструментів: мирова угода є результатом процесуальних переговорів, тоді як медіація – позасудовим діалогом, спрямованим на глибинне врегулювання конфлікту.

Слід також акцентувати увагу, що нормативно-правова база також не враховує потреб ювенальної юстиції [18]. В Україні відсутній спеціальний закон про відновне правосуддя для неповнолітніх, хоча такі акти успішно функціонують у Литві, Латвії, Польщі та Грузії.

Окрему увагу важливо приділити зарубіжному досвіду інтеграції медіації у відновне правосуддя.

Так, у Німеччині діє інститут Täter-Opfer-Ausgleich (примирення між жертвою та правопорушником) законодавчо закріплений у §155a StPO та активно застосовується щодо неповнолітніх [19]. Тобто медіація може бути підставою для пом'якшення покарання або відмови від кримінального переслідування.

За законодавством Польщі передбачено, що у кримінальному процесі медіація є процесуально врегульованою процедурою з конкретним порядком направлення на медіацію та оцінки результатів [20]. Також показово, що польські суди активно застосовують її в ювенальних справах.

Практики restorative justice інтегровані в роботу поліції, прокуратури та судів в Нідерландах. У країні медіатора залучають ще на етапі первинного контакту з правопорушником [11].

У США та Канаді діють програми VOM (victim-offender mediation) та FGC (family group conferencing), котрі застосовуються десятиліттями на рівні громад, що забезпечує їхню ефективність та прийнятність суспільством [21]. Загальною рисою цих систем є наявність чіткої державної політики, інституційної підтримки та законодавчо врегульованої процедури інтеграції медіації у всі стадії кримінального процесу – від роботи поліції до виконання вироків.

Стосовно викликів та перешкод розвитку відновної медіації в Україні, то слід зазначити, що наразі країна стикається з низкою системних бар'єрів, серед яких: 1) фрагментарність законодавства, відсутність спеціальних норм у КПК, нечіткий статус медіаційної угоди, неврегульованість питань конфіденційності в кримінальному процесі; 2) відсутність державної програми розвитку відновного правосуддя, медіація існує переважно як громадська ініціатива або грантові проекти; 3) підготовка медіаторів не уніфікована, відсутня спеціальна сертифікація для кримінальної медіації, що є обов'язковим у країнах ЄС; 4) українське суспільство традиційно орієнтоване на «судове вирішення» як єдину легітимну форму правосуддя, недовіра до альтернативних процедур знижує їхню ефективність; 5) зростання кількості конфліктів і травматизації населення потребує відновних практик, але одночасно ускладнює їхнє застосування через нестачу ресурсів і кадрові втрати.

Щодо перспектив удосконалення законодавства та практики медіації, то з урахуванням міжнародного досвіду та сучасних наукових підходів слід виділити такі перспективи: 1) розроблення спеціального закону про відновне правосуддя, що визначатиме процедури медіації у кримінальних провадженнях; 2) внесення змін до КПК України щодо стадій, учасників і наслідків медіації; 3) запровадження інституту медіатора у кримінальному процесі з чітким статусом і сертифікацією; 4) розвиток ювенальної медіації як окремого напрямку з обов'язковою участю психологів; 5) інституційне забезпечення медіації через створення центрів відновного правосуддя на рівні громад; 6) інтеграція онлайн-медіації (ODR) як інструмента доступного правосуддя; 7) формування національних стандартів та етичних правил медіаторів.

Також зазначимо, що у науковій доктрині все більшої уваги набуває проблематика забезпечення доступу до правосуддя та підвищення ефективності правових механізмів захисту прав людини, що зумовлює пошук альтернативних та комплементарних форм вирішення правових конфліктів. Як слушно зазначається в сучасних дослідженнях, удосконалення юридичних конструкцій та правових інструментів є необхідною передумовою формування справедливого, гнучкого та людиноцентричного правосуддя [22, 23]. У цьому контексті медіація може розглядатися як один із інструментів оптимізації правозастосовної практики та зниження надмірного процесуального навантаження на судову систему.

Значущість медіації також корелює з теоретико-правовими засадами права на справедливий суд як ключового елемента верховенства права. У наукових працях обґрунтовується, що ефективний захист прав особи не обмежується формальним доступом до суду, а передбачає наявність

реальних, дієвих та пропорційних процедур вирішення спорів [24, 25]. Альтернативні способи врегулювання конфліктів, зокрема медіація, у цьому сенсі доповнюють судовий захист, сприяючи досягненню справедливого балансу між інтересами сторін та забезпеченню процесуальної економії.

Окремої уваги заслуговує міждисциплінарний вимір дослідження прав людини та механізмів їх реалізації, що простежується у працях, присвячених міжнародним стандартам захисту прав особи та практиці їх застосування у різних сферах правового регулювання [26, 27, 28, 29, 30]. Узагальнення цього наукового доробку дозволяє зробити висновок, що сучасні правові системи дедалі активніше інтегрують альтернативні процедури вирішення спорів як складову доступного та ефективного правосуддя. У цьому контексті розвиток медіації як практики відновного правосуддя відповідає загальноєвропейським тенденціям гуманізації права та розширення спектра засобів захисту прав і свобод людини.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що медіація як інструмент відновного правосуддя становить один із найперспективніших напрямів модернізації української системи правосуддя, здатний забезпечити гуманізацію кримінального процесу, підвищити ефективність захисту прав потерпілих та сприяти ресоціалізації правопорушників. Аналіз теоретичних засад і міжнародних стандартів дозволяє дійти висновку, що медіація у своїй сутності відповідає концепції відновного правосуддя, адже орієнтована не на покарання, а на відновлення порушених соціальних зв'язків, компенсацію шкоди та залучення громади до процесу вирішення конфліктів.

Українська правова система, попри прогресивні кроки у вигляді ухвалення Закону України «Про медіацію», поки що не забезпечує повноцінної реалізації відновних практик. Законодавча база має фрагментарний характер: у Кримінальному та Кримінальному процесуальному кодексах відсутні спеціальні процедури спрямування справ на медіацію, механізми оцінки її результатів та засоби процесуального закріплення медіаційної угоди. Як наслідок, примирення сторін частіше зводиться до формальних дій, позбавлених сутнісного відновного змісту. Таким чином, актуальною проблемою залишається відсутність системного законодавчого підходу, котрий би інтегрував медіацію в усі рівні кримінальної юстиції – від досудового розслідування до виконання вироку.

Порівняльний аналіз досвіду Німеччини, Польщі, Нідерландів, Канади та США засвідчує, що ефективність медіації у сфері відновного правосуддя забезпечується за умов наявності трьох ключових елементів: 1) чіткої законодавчої процедури, що визначає порядок застосування медіації, статус медіатора та наслідки укладення угоди; 2) державної політики та інституційної підтримки, зокрема функціонування спеціалізованих центрів відновного правосуддя; 3) якісної професійної підготовки медіаторів, особливо у справах щодо неповнолітніх.

Зазначені елементи наразі або частково представлені, або повністю відсутні в Україні, що стримує становлення медіації як повноцінного правового інструменту.

Проблеми, виявлені в ході дослідження, мають як нормативний, так і інституційний та соціальний характер. До центральних бар'єрів належать: фрагментарність законодавства та відсутність спеціального закону про відновне правосуддя; недостатня інтеграція медіації в кримінальний процес, зокрема на досудових стадіях; відсутність єдиного підходу до сертифікації медіаторів; низький рівень обізнаності населення та недовіра до альтернативних форм вирішення спорів; обмеженість ресурсів, кадровий дефіцит і підвищена суспільна напруга в умовах війни.

Разом із тим, перспективи впровадження медіації в Україні є значними й обґрунтованими. Медіація здатна стати ключовим елементом розвитку ювенальної юстиції, оскільки світовий досвід демонструє її здатність зменшувати рівень рецидиву, підвищувати рівень задоволеності потерпілих та сприяти реінтеграції неповнолітніх у громаду. У цивільних і сімейних спорах медіація має потенціал стати ефективним засобом розвантаження судової системи та забезпечення більш стабільних соціальних відносин.

З огляду на наведене, та в контексті перспектив практики відновного правосуддя в Україні, то вважаємо, що Україна потребує розроблення комплексної нормативної моделі відновного правосуддя, що включатиме спеціальний закон, інтегрований із положеннями КПК, КК та законодавства про ювенальну юстицію. Процесуальна модель медіації має бути чітко врегульована, з визначенням стадій, прав учасників, правил конфіденційності та порядку визнання медіаційної угоди. Необхідно створити систему підготовки медіаторів, особливо у кримінальних та ювенальних справах, з урахуванням міжнародних стандартів та етичних вимог. Слід забезпечити інституційну підтримку медіації, зокрема шляхом створення мережі центрів відновного правосуддя при органах місцевого самоврядування. Важливо підвищувати правову культуру суспільства, щоб сформувати довіру до медіації як до повноправного правового механізму, а не «альтернативи для другорядних справ». В умовах війни та післявоєнного відновлення медіація набуває особливої ваги, оскільки сприяє примиренню у громадах, соціальному згуртуванню та зниженню рівня конфліктності.

22. Кулініч О.О. Теоретичні та практичні аспекти вдосконалення юридичних конструкцій. *Аналітично-порівняльне правознавство*. № 2. 2025. С 152-156. URL: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.02.20>.
23. Кулініч О.О. Методологічні аспекти юридичної техніки у правотворчості та правозастосування. *Аналітично-порівняльне правознавство*. № 3. 2025. С 142-147. URL: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.03.1.19>.
24. Кулініч О.О. Право на справедливий суд: теоретико-правові засади та механізми забезпечення. *Академічні візії*. 2025. № 40. С. 169-175. URL: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15211137>.
25. Кулініч О.О. Право на справедливий суд як ключовий елемент верховенства права: проблеми реалізації в Україні в умовах воєнного стану. *Актуальні проблеми у сучасній науці*. 2025. № 5. С. 725-732. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-5\(35\)-725-732](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-5(35)-725-732).
26. Nalyvaiko L., Pryputen D., Verba I., Lebedieva Y., Chepik-Trehubenko O. The European Convention on Human Rights and the Practice of the ECtHR in the Field of Gestational Surrogacy. *Access to Justice in Eastern Europe*. 2023. Vol. 6. No. 2. P. 206–209. URL: <https://doi.org/10.33327/ajee-18-6.2-n000203>.
27. Лебедева Ю. Конституційно-правове забезпечення свободи репродуктивного вибору особи. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. No. 3. P. 61–67. URL: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.03.11>.
28. Nalyvaiko L., Lebedieva Y. Human reproductive rights: international standards, experience of Ukraine and Lithuania: монографія. *Modern scientific strategies of development*, 2022. URL: <https://doi.org/10.51587/9781-7364-13395-2022-008-318-336>.
29. Лебедева Ю. В. Нормативно-правове забезпечення реалізації права на посмертне відтворення військовослужбовців та інших осіб: зарубіжний досвід та регламентація в Україні. *Київський часопис права*. 2024. № 1. С. 23–30. URL: <https://doi.org/10.32782/klj/2024.1.3>.
30. Наливайко Л., Лебедева Ю. Репродуктивні права людини: міжнародні стандарти, досвід України та Литви. *European Political and Law Discourse*. 2022. Т. 9, No. 4. С. 60–73. URL: <https://doi.org/10.46340/eppd.2022.9.4.6>.

Дата першого надходження рукопису до видання: 25.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026